

MATERIÁLY

Periodizace římského práva

Milan Bartošek

Obsah: 1. Úvod — účel stati. 2. Význam problému periodizace. 3. Nedostatky dosavadních romanistických výsledků. 4. Základní kritérium. 5. Periodizace římského práva. 6. Periodizace římské právní vědy. 7. Praktické vyhlídky dalšího výzkumu. 8. Závěr — výsledky stati.

1. Úvod — účel stati

Mezi četnými romanistickými problémy, které vyžadují přehodnocení z hlediska historického materialismu, je i problém periodizace dějin římského práva.¹ Zdánlivě je to otázka nepříliš důležitá, rázu víceméně jen systematického, která se nijak blíže nedotýká vlastního romanistického bádání. Ve skutečnosti je tomu docela jinak. Proto se tato stať snaží ukázat, co všechno v sobě tento problém skrývá, jak by měla vypadat správná periodizace římského práva, jaké nové možnosti otevírá a jaké důsledky by toto pojetí mohlo mít pro celkové studium římského práva.

Ačkoli v celém tomto článku jde výslovně o problematiku římského práva, zásadní problém periodizace římského práva přesahuje rámec romanistiky samé, je problémem obecně historickým a jmenovitě též základním problémem právněhistorickým vůbec. Proto také všechny obecné závěry zde vyvozené se týkají celého oboru dějin státu a práva.

Smysl této stati je výhledový, programový, omezují se tedy na výklad co možná nejstručnější.

2. Význam problému periodizace

Periodizaci vůbec, obecně, lze především chápat — a to se také běžně děje — ve smyslu formálním, jako spíše jen libovolné rozdělení (např.

¹ Protože v samém pojmu periodizace (perioda - časový úsek, historické období) je dáno, že jde o dělení materiálu do historických vrstev, užívá se v dalším zkráceného výrazu periodizace římského práva a periodizace římské společnosti.

historickoprávní) látky, která se vykládá, do několika chronologických vrstev: v tomto smyslu periodizace vsutku nemá zvláštního významu, protože přistupuje k výkladu jako moment ryze vnější.

Ale skutečná periodizace, periodizace v plném, materiálním smyslu tohoto slova je něčím docela jiným: je to *věcný* problém, neoddělitelná součást vlastního výkladu látky. Dokonce je to poslední a velmi důležitý stupeň vědeckého výzkumu, je to výsledek a důsledek vrcholné syntézy veškeré látky, je to závěrečná konstrukce hlavních a vzájemně úzce spjatých úseků jediného velikého historického procesu.²

Nelze tedy předem (podle vnějších, formálních, systematických aj. hledisek) rozvrhnout látku do několika historických údobí a pak je podrobně rozpracovávat, nýbrž právě naopak, nejprve nutno do největší hloubky prostudovat daný úsek — např. římské právo — v plném rozsahu a teprve na základě celkového obrazu se všemi důležitými souvislostmi rozhodovat o tom, jak by bylo nejvhodnější rozvrhnout výklad této látky do jednotlivých časových úseků, tj. periodizovat jej.

Proto je periodizace římského práva jedním ze základních romanistických problémů prvořadé důležitosti. Zásadní řešení musí být dáno speciálním výzkumem (též pomocí deduktivní metody),³ ale toto řešení zase samo nazpět ovlivňuje speciální výzkum. Je přece zásadní rozdíl, zda klademe tu či onu právní instituci do té či oné periody, protože již tím naznačujeme hlavní vodítko, již tím jí dáváme základní charakteristiku, kterou pak speciální výzkum dále prohlubuje.

3. Nedostatky dosavadních romanistických výsledků

Periodizaci římského práva⁴ řeší buržoazní romanistika velmi různým způsobem v rámci dichotomie⁵ až pentachotomie⁶ s mnoha různými od-

² K významu periodizace správně připomíná Tomsa: „Vývojová syntéza je nejen vrcholným, ale i nejobtížnějším úkolem právní historie. Tím je si možno vysvětlit, že i velmi dobré práce o právních dějinách po stránce celkové synthesy často selhávají. Neboť jednotlivá období, v něž celý právní vývoj rozvrství, nespojuje jednotící myšlenka, takže se v nich celkové právní dění rozpadá v řadu navzájem vnitřně nesouvislých, různorodých dějinných úseků.“ (Tomsa, *Nauka o právních vědách*, Praha 1946, 82). Záleží však právě na tom, která myšlenka jednotlivé periody spojuje a tuto otázku řeší Tomsa ryze idealisticky: „Ku konstrukci celkového vývoje dospěje právní historik tak, že si změny odehrávající se v právu představí jako trvalou snahu o uskutečnění určitého cíle, účelu. Proto vyzvedne určitou hodnotu nebo ideál a považuje jej za základní a vůdčí v právním snažení a tvoření. Tato vůdčí idea může být ztělesněna např. v ideálu svobody, spravedlnosti, rasové čistoty, společenské koncentrace apod.“ (tamže). Rozlišovací kritérium však musí být docela jiné, jak o tom právě hovoří celý tento článek.

³ Srv. dále ad 5.

stíny u jednotlivých autorů. Většinou vycházejí tato řešení z jednotného kritéria, někdy se však kritéria kříží: např. v periodizaci Guarino-
vě⁷ převažuje zprvu kritérium společenské, aby pak ustoupilo hledisku, vycházejícímu spíše z tvorby římských právníků.

V české buržoazní romanistice si L. Heyrovský⁸ ještě neklade přímo otázku periodizace římského práva. U J. Vančury⁹ již aspoň nacházíme rozvrstvení „římského práva zákonného“ do 4 period: 1. Doba královská; 2. republika; 3. principát; 4. absolutismus.

O. Sommer považuje problém periodizace římského práva za velmi důležitý a chápe jej do značné hloubky.¹⁰ Uznává, že je třeba různě periodizovat jednotlivé úseky římského práva. Dějiny pramenů „soukromého“ práva římského mu spadají vjedno s dějinami ústavního práva v těchto periodách: 1. Doba královská; 2. republika; 3. principát; 4. dominát.¹¹ Pro vývoj vlastního „soukromého“ práva římského přijímá pozdější periodizaci Riccobonovu:

„1. Doba národního práva občanského (ius civile, ius Quiritium) od počátků Říma do konce druhé punské války. 2. Doba práva světového, jež v římském impériu za součinnosti juristů (responsa prudentium) vytvořil nejprve praetor (ius honorarium) a později i princeps (constitutiones principum, tzv. ius extraordinarium). 3. Doba práva císařského od absolutní monarchie Diocletianovy.“¹²

M. Boháček se zase přidržuje původní periodizace Riccobonovy:

„Ve vývoji soukromého práva římského od prvopočátků římského státu až do Justiniána lze rozeznati dvě hlavní periody: 1. období národního práva římského, sahající až k zákonu Aebutiovu (asi v pol. 2. stol. př. Kr.), 2. období práva světového od zákona Aebutiova až do Justiniána, v němž trvá období rozkvětu asi až do konce 3. stol. po Kr. a je vystřídáno obdobím úpadkovým, v němž se vývoj právního myšlení odehrává už jen vyzníváním sil, působících za doby předchozí.“¹³

Ale ani marxistická romanistika nevěnovala dosud této otázce patřič-

⁴ Základní literatura viz Orestano, *Introduzione allo studio del diritto romano*, Torino 1961, 632 a n.

⁵ Např. původní pojetí Riccobonovo: 1. primitivní formalistické právo kviritské; 2. od pol. II. stol. př. n. l. vyspělé právo založené na ekvitě; srv. Orestano, tamže, str. 637.

⁶ Např. Biondi: 1. do 5. stol. př. n. l.; 2. do konce republiky; 3. do pol. III. stol. n. l.; 4. do Justiniána; 5. právo justiniánské; srv. Biondi, *Istituzioni di diritto romano*, Milano 1946, str. 4—5. *Il diritto romano*, Bologna 1957, str. 41—42.

⁷ 1. právo archaické, tj. až do r. 367 př. n. l., podle organizace římského státu; pak právo 2. předklasické, 3. klasické a 4. poklasické; srv. Guarino, *Profilo di diritto romano*, Napoli 1954, 34.

⁸ L. Heyrovský, *Dějiny a systém soukromého práva římského*, 7. vyd., Bratislava 1929.

⁹ J. Vančura, *Úvod do studia soukromého práva římského*, Praha 1923, 11.

¹⁰ Srv. text k pozn. 27.

¹¹ O. Sommer, *Prameny soukromého práva římského*, Praha 1932, 17.

¹² Tamže, str. 10.

¹³ M. Boháček, *Nástin přednášek o soukromém právu římském*, Praha 1945, I, str. 10.

nou pozornost. V zásadních rysech si její důležitost a její zásadní kritéria uvědomuje sice již I. S. Peretěrskij, když praví:

„V souvislosti se změnou výrobních vztahů, rozšiřováním území římského státu, růstem třídního boje a rozvojem výroby a obchodu se měnil též systém orgánů státní moci a právní instituce.“¹⁴

Ve svém stručném díle nešel však do hloubky a spokojil se praktickým řešením: Celkové dějiny státu a práva rozdělil na tři hlavní období: 1. Období nejstaršího práva (VII.—IV. stol. př. n. l.). 2. období republiky a 3. období císařství.¹⁵ Dějiny státního zřízení římského periodizuje takto: Nejstarší státní zřízení (VII.—V. stol. př. n. l.), republikánské státní zřízení (IV.—I. stol. př. n. l.), císařské státní zřízení — principát (I.—III. stol.), dominát (III.—V. stol.) — (tamže str. 5 a n.). Dějiny „soukromého“ práva římského pak rozdělil na dva časové úseky: 1. Období nejstaršího práva a 2. období rozkvětu a úpadku a — což je nejdůležitější — skutečně také výklad této látky rozdělil na tyto dvě horizontálně časové vrstvy.¹⁶

Rozšířené zpracování římského „soukromého“ práva Peretěrským s kolektivem¹⁷ již toto hledisko opouští a vykládá souběžně celý systém podle tradičního způsobu buržoazní literatury. Předmětem učebnice Novického¹⁸ jsou nejdůležitější instituce majetkového práva z doby císařské, rovněž bez přihlédnutí k periodizaci římského práva. Zcela obdobný je výklad Andreevův, který navrhuje čtyřdílnou periodizaci: 1. Nejstarší právo (VI. — pol. III. stol. př. n. l.); 2. předklasické právo (do I. stol. př. n. l.); 3. klasické právo (do začátku III. stol. n. l.); 4. poklasické právo (do pol. VI. stol.).¹⁹ Horvat²⁰ dělí římské právo do čtyř údobí: 1. Doba civilního práva od r. 754—201 př. n. l.; uvnitř ní rozlišuje ještě dobu královskou (754—509) a dobu prvních tří století republiky (509—201); 2. doba práva honorárního od r. 201—27 př. n. l.; 3. doba práva klasického od r. 27 př. n. l. — r. 235 n. l.; 4. doba práva poklasického nebo byzantského od r. 235—565 n. l. Osuchowski při výkladu pramenů římského práva liší dobu rané republiky (do začátku III. stol. př. n. l.), pozdní republiky, principátu a dominátu.²¹ Stojčević končí první periodu r. 509 (vznik římského státu); další tři se mu

¹⁴ I. S. Peretěrskij, *Vseobščaja istorija gosudarstva i prava*, č. 1, *Drevnij mir*, vyp. II *Drevnij Rim*, Moskva 1945, str. 5—6.

¹⁵ Tamže, str. 6.

¹⁶ Tamže, str. 92 a n.

¹⁷ I. S. Peretěrskij a kolektiv, *Rimskoe častnoe pravo*, Moskva 1948.

¹⁸ I. B. Novickij, *Osnovy rimskogo graždanskogo prava*, Moskva 1960.

¹⁹ M. Andreev, *Rimsko častno pravo*, *Sofia* 1962, str. 1, pozn. 1.

²⁰ M. Horvat, *Rimsko pravo*, Zagreb 1962, str. 11—12.

²¹ W. Osuchowski, *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1962, str. 28 a n.

shodují s údobími republiky (do r. 29 př. n. l.), principátu (do r. 284) a dominátu (do r. 565).^{21a}

Nejnověji periodizuje dějiny římského státního zřízení Jaromír K i n c l²² takto: Období království (VIII—V. stol. př. n. l.), republiky (IV—I. stol. př. n. l.) a císařství — principát (I. stol. př. n. l. — III. stol. n. l.) a dominát (III.—V. stol.).

Konečně se otázky periodizace římského práva — nepříliš šťastně — dotkl Josef T u r e č e k. Nejprve praví, že

„je téměř vyloučeno nepodávat výklady o římském právu soukromém jinak než metodou synchronickou, s rozdělením látky na časové úseky, na dějinné periody“²³

ale v dalším dospívá k výsledku právě opačnému a své úvahy zakončuje ryzím agnosticismem:

„Došli jsme k závěru, že je vědecky sotva možné vyznačit bezpečně časová období dějin soukromého práva římského.“²⁴

Jako trvalý závěr předkládá toto pozoruhodné vymezení:

„Problematika rozdělení dějin soukromého práva římského zůstala problematikou.“²⁵

Je jasné, že takovým způsobem bychom se daleko nedostali v tomto ani v kterémkoli jiném problému: úkolem vědce je problémy řešit a ne bezmocně nad nimi přešlapovat. —

Ale již tato skutečnost sama o sobě, tato mnohost a rozmanitost dosavadních romanistických výsledků při řešení našeho problému ukazuje názorně jejich vratkost. Je-li historická pravda jen jedna, jediná — jak co do faktů samých, tak i co do jejich správného vysvětlení — pak je jasné, že tyto zcela odchylné výsledky nemohou být všechny správné a pravdivé. Jejich nezdar musí spočívat především v nesprávném metodologickém východisku a v důsledku toho i v nesprávném základním kritériu.

Nesprávný je už takový přístup, který na tento problém klade nedostatečný důraz, v němž se projevuje sklon k pojetí víceméně formálnímu, který chápe periodizaci římského práva jen jako didaktickou pomůcku, který prostě neuznává nebo nedoceňuje skutečný význam periodizace pro romanistická studia, jak o tom byla výše řeč.

Avšak hlavním nedostatkem, který je společný téměř celé buržoazní vědě, je silnější nebo slabší odtrhování periodizace římského práva od základů, z nichž římské právo vyrůstalo, od ekonomických a sociálních

^{21a} D. Stojčević, *Rímsko právo*, sveska prva^a, Beograd 1955, str. 11—12. Autor velmi výstižně stanoví hlavní obtíže problému periodizace.

²² J. Tureček a kolektiv, *Světové dějiny státu a práva ve starověku*, Praha 1963, str. 196 a n.

²³ Tamže, str. 246.

²⁴ Tamže, str. 247.

²⁵ Tamže, str. 248.

vztahů té doby, jedním slovem od periodizace římské společnosti. Za rozhodující se často považuje hledisko formálně právní (např. normy-ústava, prétorský edikt) nebo dokonce (což je přece docela jiná kategorie) tvorba římských právníků (např. právo klasické, poklasické), aniž — a to je charakteristické — se hledá vnitřní spojitost s ostatním životem římské společnosti té doby nebo aniž se nachází správná spojitost s tímto životem. Tím se ovšem kritéria, volená takovýmto způsobem, dostávají do vzduchoprázdna a je pak možné libovolně je určovat a měnit. Ale ani tehdy, když se přihlíží blíže k uvedeným momentům hospodářským a sociálním, nevyvozují se z nich zpravidla přímé důsledky pro periodizaci římského práva.

Ze všeho nejvíce se tyto nedostatky projevují v oblasti práva „soukromého“. Vskutku, podíváme-li se na to, jak se dosud běžně vykládají instituce „soukromého“ římského práva, zjistíme, že se zpravidla „dogmaticky“ podává souběžný výklad celého právního systému a nanejvýš uvnitř výkladu jednotlivých institucí se sledují hlavní momenty jejich historického vývoje.²⁶ Tím se neustále nejrůznějším způsobem skáče z jedné doby do druhé, ztrácí se jasný historický přehled a celý výklad se stává časově značně nepřehledným. Pak ovšem nelze vůbec zjistit, jaký byl celkový stav např. občanského práva v tom kterém časovém úseku.

V této souvislosti uvádí S o m m e r, který na svou dobu a na svou celkovou orientaci neobyčejně správně viděl zásadní problematiku periodizace římského práva:

„V důsledku toho nekryjí se tyto periody (tj. práva ústavního — M. B.) s obdobími, v nichž bývá líčen vývoj soukromého práva římského, a na jejichž stanovení mají vliv především poměry hospodářské a sociální, nikoli výlučně poměry politické.“²⁷

A ještě předchozí odstavec:

„Úkolem naším bude vyličit dějiny pramenů soukromého práva římského. Zmíněná souvislost této otázky s dějinami ústavními sama již naznačuje cestu k výkladu syn-

²⁶ Nicméně i v buržoazní literatuře nacházíme též pokusy o periodizovaný výklad římského občanského práva. Tak zejm. Cuq rozpracoval svou obsáhlou učebnici římského práva do dvou dílů: Starobylé právo a Klasické právo a právo pozdního císařství (Cuq, *Les institutions juridiques des Romains*, Paris 1891 — *L'ancien droit* — a 1902 — *Le droit classique et le droit du Bas-Empire*). Ovšem ani jeho rozlišovací kritérium nelze přijímat, protože vychází z toho, že prý právo prvního období „nebylo předmětem opravdu vědeckého zpracování“ (Op. cit. I, 3). V nejnovější době podnikl takovýto pokus německý romanista světové úrovně K a s e r, tentokrát na základě hluboké syntézy nejmodernějších výzkumů. Jeho dílo *Das römische Privatrecht*, München I, 1955, II, 1959 je rozpracováno ve třech historických údobích: Starořímské právo (tj. do polovice 3. stol. př. n. l.), Předklasické a klasické právo a Poklasický vývoj. Kasrova periodizace sice nevychází z hledisek zde zastávaných, ale pokud jde o myšlenku periodizovaného výkladu římského práva, podává přesvědčivý důkaz její vhodnosti.

²⁷ O. S o m m e r, op. cit., str. 17.

chronistickému. Jako se ústavní vývoj římský dál v etapách, tak ani dějiny pramenů právních nelze jinak pozorovati, má-li jasně vystoupiti poměr sil působících v tom kterém období vývoje na tvoření práva" [podtrženo mnou — M. B.).

Ovšem, pokud jde o římské občanské právo, ani Sommer nevyvodil z těchto svých správných postřehů patřičné praktické závěry.

Jak je však třeba postupovat, abychom dospěli ke spolehlivým, správným a pravdivým výsledkům?

4. Z á k l a d n í k r i t é r i u m

Veškeré zkoumání v oblasti státu a práva vůbec a tedy i státu a práva římského musí vycházet z momentů mimoprávních, z nichž se právo teprve rodí, z materiální výroby a celé sociálně ekonomické skutečnosti, z praktického života své doby.²⁸ Proto je podle mého názoru kategorickým vědeckým imperativem požadavek, abychom vycházeli i při periodizaci římského práva z periodizace dějin římské společnosti, tedy především ze dvou sociálně ekonomických formací, prvobytně pospolné a otrokářské, za nichž právě probíhaly dějiny římské společnosti a uvnitř nich i dějiny římského státu a práva. V rámci těchto formací je ovšem nutno ještě dále rozlišovat, takže dějiny římské společnosti se vcelku rozpadají na tyto hlavní periody:

- I. F o r m a c e p r v o b y t n ě p o s p o l n á
 - 1a) Pozdní období prvobytně pospolného řádu
 - 1b) Přejchod k otrokářskému řádu
- II. F o r m a c e o t r o k á ř s k á
 2. Raný otrokářský řád
 3. Rozvinutý otrokářský řád
 - 4a) Pozdní otrokářský řád
 - 4b) Přejchod k feudálnímu řádu

Tyto periody života římské společnosti musejí být základem period každého jevu římské společnosti (tj. první se musejí do druhých promítat), tedy také římského státu a práva, přičemž tyto speciální periody se pochopitelně nesmějí dostat do rozporu s oněmi periodami obecnými; jejich vzájemný vztah není ovšem mechanický, nýbrž d i a l e k t i c k ý, se zřetelem ke všem důležitým a složitým vlivům, které zde působily.²⁹

²⁸ Touž myšlenku vyjadřuje K o v a l j o v, *Opyt periodizacii rimskoj istorii*, VDI 1955, seš. 4, str. 108 těmito slovy: „jako hlavní princip periodizace římských dějin nutno přijmout vývoj výrobních vztahů, totiž vývoj otrokářského způsobu výroby nebo jinými slovy, vývoj otrokářského vlastnictví.“

²⁹ Než v daleké budoucnosti bude vypracována spolehlivá periodizace života římské společnosti, budou se také jednotlivé pokusy marxistických vědců navzájem značně odchylovat, i když všichni vycházejí z téhož metodologického hlediska. Např. K o v a l j o v v článku, citovaném v předchozí poznámce, navrhuje těchto osm period:

I. *Vznik římské obce.* Územní patricijská obec a vojenská demokracie. Etruské vlivy. (Začátek I. tisíciletí — polovina VI. stol. př. n. l.)

II. *Ustavení otrokářských vztahů a revoluční odstranění prvobytně pospolného zřízení v Římě.* Rozvoj drobného pozemkového vlastnictví. Dobytí Itálie. (— do 80.—60. let III. stol. př. n. l.)

III. *Rozvoj otrokářských vztahů a růst velkého pozemkového vlastnictví v Itálii.* Počínající úpadek drobného venkovského vlastnictví. Oligarchická republika nobilů v Římě. Veliké římské výboje. Řecké kulturní vlivy. Vznik římské literatury. (— do 30. let II. stol. př. n. l.)

IV. *Rozkvět otrokářského systému v Itálii.* Vítězství velkého pozemkového vlastnictví a centralizovaného otrokářského hospodaření na latifundiích. Rozvoj obchodně lichvářského kapitálu. Zbídačení rolnictva. Občanské války. Úpadek republiky. Vytvoření římské středomořské mocnosti. (— do poloviny I. stol. př. n. l.)

V. *Rozkvět středomořského otrokářského systému a počátek hospodářské krize v Itálii.* Konsolidace třídy středomořských otrokářů. Systém principátu. Rozkvět římské kultury. Rané křesťanství. (— do 60. let II. stol. n. l.)

Podperiody:

1. Caesarovo císařství a jeho rozpad (45—27 př. n. l.).
2. Augustův principát (27. př. — 14 n. l.).
3. Hospodářský růst provincií. Počátek agrární krize v Itálii. Nepevnost císařské moci a pokusy upevnit ji. Vláda Juliovců-Claudiovců (— 68 n. l.).
4. Občanská válka (68—69 n. l.).
5. Rozkvět otrokářské ekonomiky v provinciích. Narůstání nových protikladů a příprava obecné krize. Stabilizace císařské moci. Vláda Flaviovců a prvních Antoninů (— 161 n. l.).

VI. *Počátek obecné krize středomořského otrokářského systému.* Porušení zákona závazných vzájemných vztahů. Rozvoj kolonátu a otrockého peculia. Občanské války a nájezdy „barbarů“. Odumírání republikánských přežitků v politické nadstavbě (utvoření dominátu). (— do konce III. stol. n. l.)

Podperiody:

1. První projevy krize za posledních Antoninů (161—193).
2. Vojenská monarchie Severů (193—235).
3. Tzv. krize III. stol. (235—284).

VII. *Dočasné oslabení krize.* Rozvoj nevolnických vztahů. Velké pozemkové vlastnictví a drobná hospodářství. Systém dominátu. Změna křesťanství v nadstavbu, ideologii společnosti Pozdního císařství. (— do 30. let IV. stol. n. l.)

VIII. *Pád Západofřímského císařství.* (— polovina V. stol. n. l.)

V dalším ročníku VDI (1956) seš. 4, str. 130 a n. kritizoval Tarko v uvedený Kovaljovův pokus jako příliš „technologický“ a navrhl vlastní periodizaci římských dějin:

I. *Římská obec* (vznik otrokářství).

1. Rodové zřízení (konec II. tisíciletí — polovina VIII. stol. př. n. l.).
2. Rozklad rodových vztahů, vojenská demokracie, tzv. královská doba (— do konce VI. stol. př. n. l.).

II. *Římská otrokářská republika* (rozvoj otroctví).

1. Ustavení otrokářských vztahů pod vlivem vnitřního boje společenských vrstev a tříd v souvislosti s vnějšími politickými vztahy v Itálii, jež skončily dobytím Apeninského poloostrova (— do poloviny III. stol. př. n. l.).
2. Rozmach otrokářství za narůstání třídního boje, přerůstání v občanské války a přeměny Říma ve středomořskou mocnost (— do konce občanských válek).

III. *Římské otrokářské císařství* (zánik otroctví).

1. Relativní stabilizace otrokářství za vojenské otrokářské diktatury principátu a za nazrávání podmínek ke konečnému boji s otrokářstvím.
2. Krize otrokářského systému přes vojenské posílení dominátu a úpadek otrokářského systému vlivem rostoucího boje svobodné i nesvobodné chudiny (kolónů a otroků), kteří se spojili s barbary vtrhnuvšími do Římské říše.

Ale ať už jakkoliv, v zásadě musí zde být pevná souvztažnost: tak např. rané otrokářské společnosti musely odpovídat právní formy, vycházející z potřeb této společnosti a vyhovující jí, jež ve svém souhrnu musely tvořit jakýsi soubor raného otrokářského práva se všemi důsledky z toho plynoucími. Je tedy zcela nemožné, aby tato raná otrokářská společnost užívala např. právních forem, které jsou vlastní období přechodu k řádu feudálnímu. Ovšem, největší obtíž spočívá právě v tom, odhalit tuto pevnou souvztažnost mezi životem římské společnosti a mezi jednotlivými římskoprávními institucemi a příslušnými právními normami. Kdybychom si chtěli tyto úvahy přiblížit, našli bychom snadno období ze současnosti: tak např. u nás pro období lidově demokratické společnosti nejsou a nemohou být charakteristické právní normy ani z kapitalistické společnosti, ani ze společnosti socialistické, nýbrž právě jen takové, jež vycházely z hospodářských, sociálních a jiných podmínek života té doby. Takovou normou je především sama Ústava 9. května a ovšem celá řada norem nižších až nejnižších stupňů.

Uvedené periody života římské společnosti nejsou ovšem pouhé od sebe odlišené časové úseky, nýbrž procesy, které do sebe organicky zapadají, takže je nelze rozdělovat přesně na rok. Na druhé straně však se tyto periody od sebe výrazně odlišují a v čisté formě (tj. uprostřed svého vývoje, nikoli na okrajových, přechodných fázích) se každá z nich vyznačuje přesnou speciální charakteristikou: tak např. pro období 1a) (pozdní období prvobytně pospolného řádu) je příznačné, že tehdy se otroctví stalo podstatnou součástí společenského zřízení a že svobodní se rozrůznili na majetné a nemajetné; nebo třebaže v době 1b) (Přechod k otrokářskému řádu) se orná půda a zejména úroda dostávala do soukromého vlastnictví, kdežto pastviny, lesy a pustiny zůstávaly kolektivními, nebo že se vytvořila nová třída, kupci, a že na konci tohoto období vznikl stát a právo. Je samozřejmé, že při hlubším zkoumání se může ukázat nutnost dalších podperiod, což platí zejména o č. 3 (rozvinutý otrokářský řád).

5. Periodizace římského práva

První velkou otázkou je, zda je možno vybudovat periodizaci římského práva jako celku nebo jen jeho velikých oddílů, jakými jsou např. právo trestní nebo občanské. Na dnešním stupni romanistického bádání však musí tato otázka — jak se domnívám — zůstat ještě otevřena (což ovšem neznamena stanovisko záporné). Definitivní odpověď bude možno dát teprve tehdy, až bude dokonale vypracována periodizace jednotlivých oddílů římského práva v tom smyslu, jak se navrhuje v této stati.

Další zásadní otázkou je, zda periodizace římského *státního zřízení*

tvoří logicky souřadnou kategorii k periodizaci římského práva (a tedy zda je mezistupněm mezi periodizací římské společnosti a periodizací římského práva) nebo zda jde jen o jeden z oddílů římského práva souřadný jiným takovým oddílům (jako je právo občanské, trestní aj.). Název celého oboru (běžně užívaný v marxistické terminologii) „dějiny státu a práva“ nesmí svádět k domněnce, že jsou nějaké zvláštní dějiny státu a zvláštní dějiny práva. Stát sice — po stránce formální — vytváří právní řád, ale sám je kromě kategorie společenské též nejvyšší kategorií právní a podrobnější úprava státu v tomto smyslu se právě nazývá státním zřízením nebo státním či ústavním právem, tj. v každém případě je — z tohoto hlediska — součástí právního řádu, práva.

Periodizace římského státního zřízení má pevnou oporu v obdobích principátu a dominátu, protože obě jsou z hlediska státoprávního tak výraznými celky, že je naprosto nutné je respektovat. Jinak je tomu však s periodami dřívějšími, kde zejména je otázka, zda za podobnou oporu lze uznat dobu zvanou královskou.

Jak se budou nyní promítat základní periody římské společnosti do těchto period (nižšího stupně) římského státního zřízení? Skutečnost, že si uvedené periody vyššího a nižšího stupně nesmějí odporovat, ještě neznamená, že by každé periodě společenské musela odpovídat příslušná perioda státoprávní. Prakticky tedy např. dvě společenské periody č. 2 a 3 (raný a rozvinutý otrokářský řád) spadají do jedné periody státoprávní (republika), což má ovšem za následek, že tato státoprávní perioda se nutně rozpadne na dvě podperiody (na ranou a rozvinutou republiku). Naopak zase společenská perioda č. 3 (rozvinutý otrokářský řád) zasahuje dvě periody státoprávní (republika a principát), ale zde je třeba vidět, že pozdní republika (nikoli ovšem její konec) byla ještě vzestupným obdobím s vrcholem rozvinutého otrokářského řádu, kdežto principát je již dobou nezadržitelného poklesu a úpadku.³⁰

V zásadě nesmí dojít — jak uvedeno — k rozporu mezi periodami římské společnosti a periodami římského práva, ale ovšem časově zde nebude úplná shoda — v třídních společnostech je naopak pravidlem, že vývoj práva se opožďuje za vývojem společnosti. Proto zde také budou velké rozdíly mezi jednotlivými úseky a podúseky římského práva.

S tím souvisí i otázka, zda periodizace římského práva se týká jen uvedených velikých oddílů nebo zda lze římské právo periodizovat hlouběji a jak. Domnívám se, že periodizace římského práva začíná vlastně již

³⁰ Např. Pólay, *Die Blütezeit des römischen Wirtschaftslebens und die klassische Zeit des römischen Rechts*, Acta antiqua Academiae scientiarum Hungaricae 1957, str. 338 rozlišuje za principátu dvě periody: „dobyvačného principátu“ (do Trajanovy smrti) a „úpadkového principátu“.

u každé jednotlivé právní instituce — právě v jejím vývoji je třeba vystopovat všechny vývojové stupně, pokud jen jsme o nich zpraveni.

Tak např. vezmeme-li jako počáteční instituci *servitus aquae ductus*, není pochyby o tom, že naše poznání jejího historického vývoje zůstane velmi omezeno.³¹ Postoupíme-li však k vyššímu stupni,³² ke skupině služebností pozemkových, tu některé dílčí a osamocené poznatky se již spojují a dají aspoň několik důležitých vývojových momentů. V celé skupině služebností se pak již četné mezery zaplní a z mnohem početnějšího materiálu bude už možno zhruba říci, jaký byl celkový stav služebností např. v raném nebo zase v pozdním otrokářském řádu. Tím spíše tomu tak bude na ještě vyšších stupních, v celém oddíle práv věcných, dále pak v celém odvětví občanského práva a eventuálně i v nejvyšší kategorii (s přihlédnutím k dalším odvětvím, práva trestního, procesního atd.) římského práva vůbec. Jako pramínky, potoky a řeky mohutného vele-toku se budou dílčí poznatky spojovat na stále vyšších stupních, až dají úplný, plastický obraz skutečného vývoje římského práva, který bude dokonale odpovídat dějinám římské společnosti.

Až celá tato práce bude dokončena, dospěje se ovšem k periodizaci sestupné, tedy podle našeho příkladu:

- a) periodizace římské společnosti,
- b) periodizace římského práva (eventuálně),
- c) periodizace římského občanského práva,
- d) periodizace římských práv věcných,
- e) periodizace římských služebností,
- f) periodizace římských pozemkových služebností,
- g) periodizace *servitutis aquae ductus*.

Periody všech stupňů musejí být spolu organicky spjaty, vyšší stupně se musejí opírat o nižší a naopak, nesmějí být mezi sebou v rozporu. Konečným cílem (do všech podrobností pro mezery v pramenech zřejmě neuskutečnitelným) bylo by stanovit, jaké byly vývojové periody každé jednotlivé instituce, tedy např. jaký význam měla a jak byla upravena *servitus aquae ductus* (resp. prvky, z nichž se zrodila) v době předstátní, v raném, v rozvinutém a v pozdním otrokářském řádu.

Zdánlivě, bez konkrétního rozpracování celé látky, působí tato konstrukce poněkud schematicky, ale to už je povaha všech problémů klasifikačních a systematických — vždyť také periodizace není vlastně ničím jiným než systematikou promítnutou do času. Je rovněž jasné, že příklad zde volený se týká jen určitého druhu případů a tedy že jindy zase ně-

³¹ Nicméně, některé zprávy, dosvědčující tento vývoj, existují, např. mezi právníckými prameny sem patří místa, v nichž se touto služebností zabývá *Labeo* — D. 8, 1, 19; 43, 20, 1, 16; viz též jeho velmi zajímavý spor s *Proculem* — D. 8, 3, 24.

³² Stále užívající nejprve induktivní metody.

které mezistupně odpadnou apod. Mám však za to, že jen uvedeným a téměř přehnaně ostrým postavením problému lze nejnázorněji a naplno vyjádřit myšlenku, o kterou mi jde, že totiž principální nové řešení problému periodizace římského práva nutně povede k novému přístupu k romanistickému materiálu (tj. z jiné strany ozřejmí nutnost marxistické metody) - a k novým hodnotným výsledkům.

Tím se ovšem celý problém periodizace římského práva dostává do nového, čestného světla. Na místo dosavadních způsobů periodizace podle různých kritérií je třeba vybudovat novou periodizaci, opírající se o jediné, společné a základní kritérium vývoje římské společnosti v uvedených čtyřech (nebo přesněji šesti) obdobích, které se pochopitelně různým způsobem promítnou do periodizace nižších stupňů.

Je jasné, že k vybudování takovéto periodizace bude nutno nově zpracovat celou látku římského práva z tohoto hlediska od speciálních monografií až po souborná syntetická díla. Pro pedagogické účely bude pak nutno místo dosavadních Institucí římského práva psát Dějiny institucí římského práva, v nichž veškerý obor římského práva bude zpracován v horizontálních vrstvách-periodách, odpovídajících především ekonomickým a sociálním podmínkám života římské společnosti.

6. Periodizace římské právní vědy

Tato oblast má pro naši problematiku již menší význam, protože technika práce, způsob, jímž se římsští právníci zmocňovali předmětů svého bádání, se nedotýkájí materiálního práva. Potřebovala-li vládnoucí třída prosadit některý svůj třídní požadavek, pak jej za vhodných podmínek prosadila bez ohledu na to, jak se k tomu stavěli odborníci-právníci a do jaké míry při tom spolupracovali.

Nicméně přímá souvislost s římským právem je zde dána; také římsští právníci žili životem své doby — byli členy a zároveň produktem téže římské společnosti. Ovšem vztahy mezi jejich tvorbou a životem římské společnosti byly ještě mnohem volnější, než tomu bylo v oblasti práva a není snadné je zjišťovat, tím spíše, že prameny jsou v tomto směru obzvláště skoupé.

Tato oblast dlouho vzdorovala jakékoli periodizaci a ještě v r. 1934 o ní mluvil pesimisticky i tak vynikající znalec římské pravovědy, jakým je Fritz Schulz.³³ Pro pokrok romanistického bádání v dalších letech a také z obecného hlediska je však příznačné, že za necelých 30 let týž autor přináší sám bohatě rozpracovanou periodizaci římské právní vědy

³³ F. Schulz, *Prinzipien des römischen Rechts*, Leipzig 1934, 72: Periodenlosigkeit der Geschichte der römischen Rechtswissenschaft.

na dobu archaickou, helénistickou, klasickou a byrokratickou.³⁴ Neříkám, že to je už poslední slovo,³⁵ nýbrž jen zdůrazňuji, že to, co nebylo možno před nedávnou dobou, je už možné dnes; a co nedokážeme ještě dnes, dokážeme zítra nebo pozítří.

7. Praktické vyhlídky dalšího výzkumu

Bohatý program, zde jen stručně nastíněný, bude ovšem vyžadovat usilovnou práci mnoha generací. Již předem je jisté, že nikdy nebude možné uskutečnit jej dopodrobna, protože prameny nám neposkytují potřebná svědectví a na množství nových zásadních nálezů nelze spoléhat. Přece však jen tímto způsobem lze plně vysvětlit mohutný jev římského práva, a proto tento cíl — i když ne plně uskutečnitelný — musejí mít romanisté stále před očima. Neříkejme však, že celá oblast římského práva je již nyní tak podrobně prostudována, že další výsledky nelze očekávat. Takovýto názor a postoj by byly agnostické, ničím neodůvodněné. Je to především otázka nového přístupu k látce, otázka metody a právě metoda historického materialismu ukazuje množství nových a dříve netušených možností v nejrůznějších směrech romanistického bádání.

Prakticky lze tedy očekávat, že dříve nebo později bude možno alespoň v zásadních rysech rozpracovat naznačeným způsobem celou oblast římského práva v uvedených čtyřech (šesti) periodách tak, že dostaneme ještě mnohem plastičtější a pravdivější obraz římského práva, který se bude pevně opírat o celkový život římské společnosti.

8. Závěr — výsledky statí

Tato stať se snaží dokázat, že

a) otázka periodizace římského práva je mnohem důležitější a složitější, než se má obecně za to, je problémem věcným, nikoli formálním;

b) dosavadní běžně užívaná řešení nejsou jediná; existuje řešení lepší, komplexní, jehož základním kritériem jsou periody života římské společnosti;

c) toto nové řešení ve svých důsledcích, při praktickém provádění by mohlo hluboce ovlivnit další studium římského práva, otevřít nové obzory a přispět k lepšímu a ještě hlubšímu poznání římského práva.

³⁴ F. Schulz, *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*, Leipzig 1961.

³⁵ Srv. např. Maschi, *Il diritto romano nella prospettiva storica della giurisprudenza classica*, Milano 1957, str. 42 a n., rozeznává dvě periody klasické právní vědy, totiž před Hadriánem a po něm. Pólay, op. cit., str. 324 a 353 se zase klání k názoru, že klasická římská právní věda začíná již od Quinta Mucia Scaevoly.

Периодизация римского права

(Резюме)

В буржуазной романистике проблема периодизации истории римского права решена неправильно (ее понимают более или менее формально): но и марксистская романистика также не обратила еще на нее соответствующего внимания. Периодизация в полном, материальном смысле — это проблема деловая, это последняя и очень важная ступень научного исследования, результат высшего синтеза, заключительная конструкция главных частей большого исторического процесса.

Самый важный недостаток до сих пор существующих и различнейших решений (в 2—5 периодах) — отрыв периодизации римского права от фундаментов, на которых римское право вырастало, т. е. от периодизации римского общества. Но тем самым эти решения становятся произвольными и искусственными, как мы это видим особенно в римском гражданском праве.

Если правильно поступать, то нужно исходить из моментов внеправовых, прежде всего из материального производства и целой экономическо-социальной действительности, из практической жизни того времени, из истории римского общества, которая разделяется на следующие большие части: А. *Первобытнообщинная формация* — 1а. Поздний период первобытнообщинного строя; 1б. Переход к рабовладельческому строю; Б. *Рабовладельческая формация*; — 2. Ранний рабовладельческий строй; 3. Развитый рабовладельческий строй; 4а. Поздний рабовладельческий строй; 4б. Переход к феодальному строю.

Эти периоды — сливающиеся органически друг с другом — должны быть основой, должны переноситься в периодизацию римского права, но конечно, не механически, а диалектически, принимая во внимание все важные и сложные влияния, которые здесь действовали. Каждый большой сектор римского права (государственный строй, уголовное право, гражданское право и т. д.) нужно периодизировать в отдельности; так, например, общественные периоды 2 и 3 (ранний и развитый рабовладельческий строй) входят в один период государственный (республика), между тем как общественный период 3 (развитый рабовладельческий строй) относится к двум государственным периодам (республика и принципат).

Но периодизация всякого права начинается у каждого правового института и поэтому с этой точки зрения нужно по-новому переработать всю область римского права, применяя сначала тоже дедуктивный метод, от самых низких до самых высоких ступеней, например, от правового института сервитута *aquae ductus* через земельные сервитуты, сервитуты вообще, право на вещи, гражданское право, все римское право до самого римского общества. Окончательной целью — хотя повидимому полностью неосуществимой — было бы установление периодизации всех ступеней во всех секторах, т. е., например, какое значение имел и как был урегулирован сервитут *aquae ductus* в передгосударственное время, в раннем, в развитом и в позднем рабовладельческом строе.

Нужно поэтому создать современно новую периодизацию римского права, опирающуюся на общий и основной критерий развития римского общества в указанных 6 эпохах. Только тогда, когда вся область римского права будет таким новым и марксистским способом обработана, от специальных монографий до общих синтетических трудов, мы получим верную и истинную картину римского права, прочно базирующуюся на общей жизни римского общества.